

latát a szerzőnek nem sikerül művén következetesen keresztülvinni, de az egész alapos és sokoldalú tanulmány első zsengéje, mely megérdemli a figyelmet, s ha a fiatal szerző ki tud majd bontakozni az angol philosophusok egyoldalúságai alól s kritikája megizmosodik, tehetségétől és szorgalmától sokat várhatunk.

—n—d.

* * *

«Az ember és világa. Philosophiai kutatások. Irta Böhm Károly, a budapesti ág. hitv. főgymn. tanára. II. rész. A szellem élete. Budapest 1893. Kiadja Kókai Lajos.»

E mű első része több évvel ezelőtt jelent meg már s a dialectikát, vagyis alaphilosophiát tartalmazta, alkalmat adván a kritikának arra, hogy szerzőt a positivismusként vindicálja. Ezt az imputatiót most Böhm visszautasítja s csak a művéről szólók tájékozatlanságának tudja be. Részben igaza is van, mert ő csak annyiban positivista, a mennyiben nem metaphysikai föltevésekből, hanem tényleges adatokból indul ki, de a mire végkövetkeztetésében jut, az a teljes subjectivismus, az ismeret megértésének kérdése, és ennyiben Böhm a kanti philosophia nyitva hagyott rendszerének betetőzésére vállalkozik a positivismus irányában, a kettő logikai egyeztetésével.

E czéllal szembe előtt, természetesen Böhm elveti az újabb fejlődéstani elméleteket is, mert a fejlődés fogalma ellenkezik a dialectikailag megállapított létfogalommal, mely a változhatlan örökkévalósággal azonos — s ennyiben nem positivista; de elveti a test és lélek kettős valóságának dualismusát is, mert szerinte a test és lélek nem két külön valóság, hanem csak különböző tartalmú képsorozatok, melyeknek alapja az emberi «öntét» monistikus léte — és ennyiben metaphysikusnak sem állítható.

A dialectika abstract fogalmát Böhm megvalósulva a petében találja, mely épp ezért az emberi öntét fejtegetésére nézve legalkalmasabb kiindulási pont, minthogy benne, mint szemléleti valóságban, a természettudományi szempont, fejlődésében a szellem alaptörvénye, egészében pedig az öntét fogalma észlelhető. Ez az emberi öntét első reális alakja. Kifejti továbbá, hogy a physiologiai functiók az öntudat elé képek alakjában kerülnek, tehát czéltalan az ösztönöknek testi és szellemi, psychologiai és physiologiai ösztönökre való felosztása, mert mindezek csak *jelentésükben* különböző tevékenységek. Az emberi szellem alap-

ténye tudniillik az, hogy önmagát megragadva, mást is állít magával szembe, azaz alany- és tárgyra válik meg. Az én és a nem-én tudata az öntudat *egy* és közvetlen ténye, másként szólva: a tárgyról értesülő tudat csak az öntudat speciális esete, vagy kifelé való tevékenysége.

Hanem már most kérdés, miként lehet az én és nem-én ugyanazon valóságban együtt? Böhm azt feleli, hogy az egység a nem tudatosba kihelyezett sokaság, az csak az egybetartozásnak képe, a valóság azonban a többségben találtatik. Megjegyeztük már, hogy a metaphysikai összefüggést, mely a noumenalis öntétben egyes rész tényezői közt fennáll, Böhm elejti ismeretelméletileg, mert kutatása nem terjed túl a valóság által adott tényeken. Ez az egység ugyanis az öntudatnak nem jelentkezik, mert tapasztalati kifejezését éppen az öntudat tényében találja.

És nézetünk szerint ebben áll Böhm rendszerének sarkalatos gyöngéje is. Az öntudat önállósítása oly tévedés, mintha valaki a mozgást akarná entitásul tekinteni. Böhm annak bizonyosságát, hogy az «én» való tényező és nem pusztán abstractio, első sorban és mindenekfelett abban látja, hogy abstractumok nem bírják az ösztönöket megkötni, holott az öntudat ezt teszi. Csakhogy Böhm éppen azzal bizonyít, a mit bizonyítania kellene. Az én problémája, úgy a mint az Fichténél jelentkezik, tulajdonképen abban áll, hogy ha az én, mint egyszerű azonosság csak önmagát állítja, akkor honnan eredhet a nem én, mely tőle elválaszthatlan? Maga Böhm is belátja, hogy az én ezen önmegválására valamit ingerül el kell fogadnunk, ha a magyarázattal adósok maradni nem akarunk. De okoskodásának e része ingatag, s midőn ezt egyelőre a realistikus tudattal a külső valóságban keresi, teljesen hypothetikus talajra áll.

E szorosan vett ismeretelméleti fejtegetések után szerző a tapasztalati lélektan adatainál kísérli meg determinálni fogalmait. Csakhogy módszere itt is a szigorú deductio, a philosophiai constructio mindvégig. Positiv tartalmát keresi az öntét egységének, s ez az én és nem-én első megválásán túl a nem-én további kialakulására vezet. «Az öntét lényege — úgymond — a cselekvés, mely kihajtás (kivetítés, projectio) képében nyilvánul, s ezen projectio úgy az alany-tárgy szétvetésében, mint magának a tárgynak kifejlésében s fentartásában bizonyul alapvető gondolatnak.» Ugyanis, az embryologia világánál tekintve a tényeket,

Böhm a kifejleszt formáját a középpontból a kerület felé való haladásban ismeri föl a peténél. A primitív egyneműségéből, melyet a peténél tapasztalunk, kiválik az idegzet, s ezzel egyben az alany-tárgy két tagja. Minden haladás e két tag határozottabb elválását jelenti, míg végre az öntudat középponti helyét és szerepét foglalja el s a kerületen megfelelő irányban és távolban helyezkedik el az öntét azon része, melyet *másnak* nevezünk. Ez a más első sorban tehát az idegrendszer, mint az öntét összetőneinek szemléleti alapja s ily értelemben nevezi Böhm az idegrendszert *kerületi tárgynak*.

A kifejleszt idegrendszer kétféle jelentéssel bír. Egyfelől ugyanis maga az öntét vetülete, másfelől kifejlettségében azon állandó eszköz, melyen át az öntét bármely ágta fejlődik, vagyis tartalmát részletesen kivetíti. Az idegrendszer mindkét tekintetben kivetítő rendszer. A kivetítés fogalma szerint pedig két alkatrészt találunk benne, úgymint *a*) a vetítő centrumot, a honnan a vetítés kezdetét veszi, vagyis a központi (centralis) alakzatot, és *b*) a vetítés irányát, s így a különödség útját jelölő kerületi alakzatot, vagy vezető pályát. Amazt az idegsejtekben találjuk megvalósulva, melyek átmérője 0·08—0·008 mm., emezt az idegrostokban, melyeknek átmérője 0·004—0·00025 mm. közt ingadozik Bastian szerint.

Minél inkább különödik már most az öntét, annál inkább szaporodik az idegsejtek és rostok számával az idegállomány s alakulnak az idegsejtből dúczok (ganglion), az idegrostokból idegszálak és idegtörzsök (nervus). Ezen elemek, mint egységes öntétnek kifejezői, folytonos kapcsolatot fognak mutatni, — a mit az anatomia csakugyan fel is tüntetett. E kapcsolat pedig kétféle. Egyfelől az idegsejtek egymás közt állanak kapcsolatban, másfelől pedig az idegsejtek kapcsolatban állanak újra a kerületi tárgy szélső alakzataival is, az izmokkal, csontokkal s egyéb sejtszövetekkel. E tényleges állapot alapján lehet az idegrendszert 1. központi, 2. kerületi vetítő rendszerre osztani, megjegyezvén mindig, hogy az öntét székhelye a sejt, minden idegtevékenység forrása és gyűpontja.

Nem egyéb ez, mint a physiologia által is rég észlelt megkülönböztetés a kapcsoló rendszer és a kivetítő rendszer közt. Meynert volt az, a ki az előagy ívszálait először tekintette a képek kapcsolására szolgálóknak, míg azon idegnyalábokat, me-

lyek az érzéki felületek szerveibe szolgálnak, kivetítő rendszernek nevezte, mivel ezeken át történik a kivetítés a végkészülékbe.

Az öntét tevékenységének összeseredménye Böhm szerint az önfentartás; tehát öntudatos célja is csak az önfentartás lehet. Első önfentartási ténye pedig, mint láttuk, az én és nem-én szétválása, további ténye a nem-én elkülönödése, melyet reflexiv munkának kell felfognunk, azaz az ösztön folyton bőségesebb tagosodást ölt magára, a mi által lényeges tartalma rá nézve valósággá válik. Ezen tagosodás folytonos projectio az inger ellenében, azaz reflexiv természetű; a reflex munka által az ösztön térbeli alakot nyer, azaz valósággá lesz szemléletileg is. A projectio ennelfogva evolutio, kifejlés, s e kifejlés az ösztön megvalósulása.

Ebben áll főbb vonásaiban a munka szerzőjének gondolatmenete. De azért Böhm az evolutionismus vádja ellen is tiltakozik, mert — úgymond — az evolutionismus is metaphysika, és ő nem metaphysikus. Ez a védekezés kissé sajátságosan hangzik és azt mulatja, hogy szerző némileg elfogult az iskolák jelszavaival szemben s a rendszerek alatt csak azoknak tévedéseit nézi. Igaz, hogy álláspontját igen helyesen különbözteti meg az evolutionistákétól, mikor hangsúlyozza, hogy az ő zoológiai példái csak az alap sikeres megrajzolását elősegítő esetek és schemák, ellenben azt sehol sem mondja, hogy p. o. az amoebából differenciálás által a többi állatok s így az ember is keletkeztek volna. De azt még sem tagadhatja, hogy itt egy alapterv folytonosan kibővült alakban lép fel, s ez a meggyőződés mégis arra kellene hogy vezesse Böhmöt, hogy az evolutionismus lehetőségét, principiumait és álláspontját legalább is behatóan fogja kritika alá. De ezt nem teszi, mert szigorú deductiója ellenállhatatlanul hajtja ahihoz a főtételhez, hogy mi nekünk a valóság is csak gondolat, a szellem sem egyéb, mint gondolat, csakhogy olyan, mely gondolat voltát maga is tudja, s azért Böhm nem metaphysikusnak, hanem gnostikusnak kíván neveztetni, meg lévén hajthatlanul győződve arról, hogy soha philosophia más alapon nem fog felépülni, mint subjectiv ismeretelméleti állásponton, mert a mit tudhatunk, az nem más, mint az, a mit gondolunk.

— 111 —

* * *

« *Változások küszöbén. Socialpolitikai tanulmányok, melyeket a jövő kormány híveinek figyelmébe ajánl Bernát István. Budapest, 1893. Ára 60 kr. Nagy 8-rét, 138 lap.* »

Ily című munkában adja elő mélyreható, figyelemre nagyon érdemes gondolatait hazánk legutóbbi negyedszázados politikai, közgazdasági, culturalis és társadalmi életének irányáról és a követendő új utakról Bernát István, a nemzetgazdaságtannal foglalkozó ifjú íróink egyik legképzettebbike és a külföldi, főleg az angol és a francia socialpolitikai, hasonló fajú irodalmaknak egyik legalaposabb ismerője.

Eszméit nyolcz fejezetben adja elő. Az előljáró beszéd az egész mű alapszerkezetét s a tárgyalandó gondolatok keretét tárja elének. Az ország — mondja a szerző — változások küszöbén áll. A politikát vezető elvekben másoknak kell érvényesülniök és a társadalom fejlődésében új irányoknak kell utakat törniök. A közjogi kérdések veszítenek fontosságukból; *a jövő a társadalmi politikáé*, mely új embereket, tágasabb körre kiterjedő universalitással és finomabb erkölcsi érzékkel bíró politikusokat kíván, mint minők azok, kik eddig csak a közjogi kérdésekre és az anyagiak előteremtésére concentrálták erejüket, és kik típusai valának a társadalmunkban uralkodó szellemnek, mely leginkább a vagyon szerzésére irányuló munkásság fokozásában, a pénz hatalmának emelésében nyilvánult és a vagyoni előnyök biztosítására irányuló gondolkodásban ért véget. *Novus rerum nascitur ordo*. Az utolsó két és féltized munkája a közjogi viszonyok rendezésének és a fenmaradás anyagi eszközeinek előteremtésére volt lekötve. Az erre irányzott törekvések sikerültek is, de most már a törvényhozásnak ki kell lépnie abból a körből, melyben eddig mozgott, s a melyben feladatát betöltöttnek látta, ha biztosítá ugyan a nemzet egésze számára a fönmaradást, de positiv alkotásokkal csak egyes osztályok javát bírta elősegíteni. A hatalom ma nincs a demokratikus elemeknek, hanem a régi nemesség maradványainak kezében, s a vele szövethetett még ifjú, de annál életerősebb és fűrgébb plutokratia érdekeit mozditja a legtöbb készséggel elő.

Szóval a *bourgeoisie* ideálja meg van ugyan valósítva, de az út, melyen idáig jutottunk, tele van botlásokkal, társadalmi igazságtalanságokkal; a fölkapott irány megengedhetetlenül favorizálja